

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

مستشرقان و حدیث شیعه منابع رویکردها

مرتضی مداحی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالتذگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

مقدمه	۱۱
فصل اول: مفاهیم کلی؛ استشراق و حدیث شیعه	۱۹
تعریف استشراق	۱۹
۱. تعریف جامع و عام	۲۲
۲. تعریف خاص	۲۲
انگیزه مستشرقان برای مطالعات اسلامی	۲۳
۱. انگیزه دینی و تبشیری	۲۵
۲. انگیزه سیاسی و استعماری	۲۶
۳. انگیزه علمی و مرجعیت علمی	۲۷
۴. انگیزه حقیقت جویی	۲۸
۵. انگیزه احیای اختلافات	۳۰
۶. انگیزه اقتصادی	۳۱
سه رویکرد استشراق پژوهان	۳۲
۱. نگاه بدبینانه	۳۲
۲. نگاه ستایش‌گرایانه	۳۴
۳. دیدگاه منتقدانه	۳۶
حدیث شیعه	۳۹
۱. تعریف حدیث	۳۹

۲. تفاوت حدیث شیعه با اهل سنت ۴۱
۳. نگاهی به روند و گونه‌های منابع حدیث شیعه ۴۴
- الف) روند تدوین جوامع حدیثی شیعه ۴۴
- ب) علم رجال ۵۵
- ج) مصطلحات الحدیث ۵۸
- د) فقه الحدیث ۵۹
- یکم. شرح متن حدیث ۶۰
- دوم. شناخت الفاظ غریب و مشکلات حدیث ۶۲
- سوم. شناخت احادیث مختلف و متعارض ۶۲
- ه) تاریخ پژوهی حدیث شیعه ۶۳
- فصل دوم: سیر تطور مطالعات مستشرقان در حدیث شیعه ۶۵
- شکل کارهای مرتبط با حدیث ۶۵
۱. گردآوری نسخ خطی ۶۶
۲. چاپ کتب حدیثی ۶۷
۳. ترجمه کتب حدیثی به زبانهای اروپایی ۶۹
۴. پژوهش و تالیف در موضوعات مرتبط با حدیث ۷۰
- سیر مطالعات حدیثی مستشرقان ۷۱
- سیر تطور مطالعات حدیث شیعه ۸۵
- پایان قرن بیستم و شروع حرکت شیعه‌شناسی ۹۵
- معرفی مهم‌ترین حدیث پژوهان در مراکز علمی غرب ۹۷
۱. اتان کلبرگ Etan Kohlberg ۹۷
۲. ارزینا لالانی Arzina R. Lalani ۱۰۳
۳. اندرو نیومن Andrew J. Newman ۱۰۴
۴. مئیر ام. بار آشر Meir M. Bar-Asher ۱۰۶
۵. تاد لاونسن Todd Lawson ۱۰۷
۶. تمیمه بیهوم دائو Tamima Bayhom Daou ۱۱۱
۷. جانانان براون Jonathan Brown ۱۱۲

۸. جوزف الیاش Joseph Eliash _____ ۱۱۶
۹. جورج وارنر George Warner _____ ۱۱۷
۱۰. جیمز رابسون James Robson _____ ۱۱۸
۱۱. خالد سینداوی Khalid A. Sindawi _____ ۱۲۱
۱۲. دیوین جی. استوارت Devin J. Stewart _____ ۱۲۲
۱۳. رابرت گلیو Robert Gleave _____ ۱۲۴
۱۴. راینر برنر Rainer Brunner _____ ۱۳۰
۱۵. رُوی ویلُزنی Roy Vilozny _____ ۱۳۱
۱۶. رونالد بالکی Ronald Buckley _____ ۱۳۳
۱۷. لیندا کلارک Lynda Clarke _____ ۱۳۵
۱۸. زابینه اشمیتکه Sabine Schmidtke _____ ۱۳۷
۱۹. کالین ترنر Colin Turner _____ ۱۳۹
۲۰. ماریا مسی دکاک Maria Massi Dakake _____ ۱۴۱
۲۱. کریستوفر مارسین کاوسکی Christoph Marcinkowski _____ ۱۴۳
۲۲. موشه آساتریان Mushegh Asatryan _____ ۱۴۴
۲۳. نُرمن کالدر Norman Calder _____ ۱۴۶
۲۴. ویلفرد مادلونگ Wilferd Ferdinand Madelung _____ ۱۴۸
۲۵. ویلیام چیتیک William Chittick _____ ۱۵۰
۲۶. یان کیت اندرسون هوارد Ian Keith Anderson Howard _____ ۱۵۲
۲۷. یوری روبین Uri Rubin _____ ۱۵۳
- حدیث پژوهان مسلمان در غرب _____ ۱۵۶
۱. امینه اینلووز Amina Inloes _____ ۱۵۶
۲. سیف الدین کارا Seyfeddin Kara _____ ۱۵۷
۳. گردآفرید مسکین زدا Gurdofarid Miskinzoda _____ ۱۵۸
۴. لیاقت تکیم Liyakat Takim _____ ۱۵۹
۵. محمد علی امیرمoezzi Mohammad Ali Amir-Moezzi _____ ۱۶۳

۱۶۶. _____ Maher Zuhayr Jarrar ماهر جرار
۱۶۷. _____ Nazmina Virjee نزمینه ویرجی
۱۶۹. _____ فصل سوم: رویکردهای مستشرقان به حدیث شیعه
۱۷۰. _____ نگاهی به عرصه‌ها و موضوعات مورد مطالعه
۱۷۰. _____ ۱. خاستگاه و مصدر احادیث شیعه
۱۸۳. _____ ۲. انتشار حدیث شیعه (چاپ و ترجمه کتب حدیثی شیعه)
۱۸۶. _____ ۳. اسناد و رجال
۲۱۴. _____ ۴. نقل و کتابت حدیث
۲۲۴. _____ ۵. منبع‌شناسی توصیفی حدیث شیعه
۲۳۸. _____ ۶. روش‌شناسی جوامع و تراث حدیثی شیعه
۲۵۹. _____ ۷. مطالعات رجالی
۲۶۰. _____ ۸. بررسی اخباریان به عنوان حرکتی حدیث محور
۲۶۷. _____ انواع رویکردها به لحاظ روش پژوهش
۲۶۷. _____ ۱. رویکرد تاریخی توصیفی
۲۸۵. _____ ۲. رویکرد منبع‌شناختی توصیفی و تحلیلی
۳۰۵. _____ ۳. رویکرد تاریخ‌گذاری
۳۱۰. _____ ۴. رویکرد پدیدارشناختی
۳۳۲. _____ ۵. رویکرد فقه الحدیثی
۳۶۴. _____ ۷. رویکرد جامعه‌شناختی حدیث
۳۷۰. _____ ۸. رویکرد تطبیقی
۳۷۵. _____ فصل چهارم: نقاط ضعف آثار مستشرقان
۳۷۶. _____ نقاط قوت
۳۷۶. _____ نقاط قوت در رویکردها
۳۷۸. _____ ۱. تسلط به زبان‌های مورد بررسی
۳۷۹. _____ ۲. سخت‌کوشی و تلاش زیاد
۳۸۲. _____ ۳. سرمایه‌گذاری در پروژه‌های بزرگ

۴. تخصصی کردن حوزه‌ها ۳۸۴
۵. نگاه به زمینه‌های تاریخی کتب حدیثی ۳۸۴
۶. مطالعات روشمند ۳۸۵
۷. رجوع به منابع نخستین و انتشار آثار خطی اسلامی ۳۸۷
۸. مطالعه همدلانه ۳۸۸
۹. خود انتقادی در حدیث پژوهان متأخر ۳۸۹
- نقاط ضعف ۳۹۱
۱. نقاط ضعف در رویکردها ۳۹۲
۲. نگاه به شیعه و حدیث آن از جانب کتب متعصب اهل سنت و اقتباس رویکرد آنان ۳۹۵
۳. شیوه فروکاهشی یا تقلیل‌گرایانه حدیث به متون ادبی یا تاریخی ۴۰۱
۴. تمرکز بر آثار اختلاف افکن ۴۰۲
۵. ضعف در ارجاع دهی ۴۰۶
۶. تبعیت از آثار مستشرقان پیشین ۴۰۸
۷. عدم رعایت منوالی واحد برای آوانگاری معادل‌های انگلیسی ۴۱۰
۸. برداشتهای نادرست ۴۱۲
۹. مراجعه به مطلق منابع اسلامی و روایات و عدم طبقه‌بندی آن‌ها از جهت اعتبار ۴۱۳
۱۰. عدم جامع‌نگری نسبت به همه قرائن حدیثی، تاریخی در مسئله مورد تحقیق ۴۱۶
۱۱. عدم رجوع به همه روایات یا تشکیل خانواده حدیث در مباحث موضوعی ۴۱۸
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۴۲۱
- منابع ۴۳۵

مقدمه

شرق‌شناسی با شاخه‌های متنوع آن، جریانی است که پس از رنسانس و به‌ویژه همزمان با دوره استعمار به بحث و بررسی علمی مشرق زمین، در جهات مختلف پرداخت و پس از آن نیز به‌عنوان یک رشته علمی در دانشگاه‌های غربی مجدانه پیگیری می‌شود. خاورشناسی رویکرد علمی است که به صورت عمومی، تمدن شرقی و به‌ویژه تمدن اسلامی را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. بخشی از شرق‌شناسی که متمرکز بر شناخت اسلام است، در سالهای اخیر با عنوان مطالعات اسلامی شناخته می‌شود. این حرکت خود همراه با سوگیری، افت و خیز، تغییر در رویکردها و سیر تاریخی است که مطالعه آن، جهت بازشناسی و نقد و بررسی ضروری این حرکت است.

شناخت و بررسی مستشرقان را می‌توان تحت موضوع کلی غرب‌شناسی قرار داد. بدین معنا که محقق تلاش دارد اندیشه و دیدگاه غربیان نسبت به موضوعی خاص، یعنی اسلام، را مورد بحث و بررسی قرار دهد. از این رو باید اذعان کرد که برخورد جوامع علمی مسلمانان در مواجهه با اسلام‌شناسی غربیان بسیار آشفته بوده است. برخی از مسلمانان شیفته نتایج پژوهش‌های

آنان شده و با ستایش از آنان تحقیقات آن‌ها را نقطه آمال خود دانسته‌اند؛ در مقابل، برخی دیگر ارزشی برای تلاش‌های آنان قائل نشده و با نگاهی مطلق‌گرا و بدبینانه تلاش آنان را دشمنی با اسلام و شریک تفسیر کرده‌اند؛ بین این دو سو نیز طیف وسیعی از دیدگاه‌های مختلف وجود دارد. واقعیت این است که مطالعات مسلمانان درباره غرب‌شناسی^۱ بسیار اندک و به هیچ وجه قابل مقایسه با مطالعات شرق‌شناسی غربیان نبوده است. در این میان، مطالعات در داخل کشور (ایران) درباره استشراق بسیار کمتر از مطالعات مراکز علمی برخی کشورهای مسلمان مانند مصر است.

در حقیقت، همچنان‌که مطالعات خاورشناسان حاوی نقاط ضعفی چون مطالعات ناقص، غرض‌ورزی و احیانا سیاه‌نمایی است، با این حال، نمی‌توان تلاش‌های مجدانه خاورشناسان را در احیای منابع و تحقیق و جست‌وجو در ابعاد گوناگون تمدن اسلامی نادیده گرفت. کما این‌که، چشم بستن بر تحقیقات اسلام‌شناسان غربی در موضوعات مختلف نیز درست نمی‌نماید. بلکه اطلاع از نقطه نظرات غربیان درباره تاریخ و علوم اسلامی، تفسیر آنان از وقایع و پدیده‌ها، روش آنان در مطالعه و نتایج حاصله از تحقیقاتشان، ضروری است. پژوهش در جهان امروز، بدون ملاحظه تحقیقات عرضه شده در عرصه بین‌المللی و نقد و بررسی آن‌ها چه بسا ناقص و ناپخته باشد، البته این ضرورت لزوماً به معنی پذیرش دیدگاه‌های آنان نیست. از سوی دیگر، عدم مراجعه به آثار آنان باعث خواهد شد که شبهات مطرح شده، بدون پاسخ مانده و در اندیشه جامعه علمی تثبیت گردد.

1. Occidentalism.

پژوهشگری منصفانه اقتضا که دارد تحقیقات و پژوهش‌های مستشرقان محققانه ارزیابی شود، سقیم و صحیح از هم تفکیک شود و نقد عالمانه در جای لازم مطرح گردد. گرچه نگاه شرق‌شناسان به قرآن و حدیث به‌عنوان یک پدیده مقدس و الهی نبوده است؛ اما این مستلزم این نیست که مستشرقان، گروه قسم خورده و همگونی هستند که بدون هیچ استثنایی در آثار و افراد همگی در حال دسیسه‌چینی بر علیه مقدسات و منابع اسلامی هستند و هیچ بهره‌ای در توجه به آن‌ها نمی‌توان تصور کرد.

از سوی دیگر، حدیث و تراث حدیثی یکی از منابع مهم و اصلی تفکر دینی در هر یک از فرق و مذاهب اسلامی است. به بیان دیگر، گرچه حدیث پس از قرآن کریم، به لحاظ حجیت، دومین منبع دین‌شناسی به شمار می‌رود، اما به دلیل حجم گسترده موضوعات مطرح شده در احادیث، می‌توان گفت بیشترین تأثیر را در فرهنگ مسلمانان داشته است. بسیاری از علوم اسلامی در دامن حدیث تولید و گسترش یافته‌اند و باید گفت حدیث از حیث گستردگی، پرداختن به جزئیات و وسعت قلمرو اولین منبع برای شناخت اسلام است.

برخورد اولیه مستشرقان با حدیث مسلمانان بسیار سوگیرانه بوده است. بیشتر مستشرقان قرون نوزدهم و بیستم، به تبع افرادی چون ویلیام مویر^۱ ایگناز گلدزیهر^۲ و جوزف شاخت^۳ حدیث اسلامی را ساخته و پرداخته مسلمانان در قرون پس از وفات پیامبر اسلام دانستند. البته، در آن زمان، اسلام‌شناسان غربی مرزبندی روشنی بین حدیث شیعه و اهل

1. William Muir.

2. Ignaz Goldziher.

3. Joseph Schacht.

سنت نداشتند. حجم عمده متون اسلامی که در آن زمان در بین اروپائیان مطرح بود، آثار اهل سنت بود و متون شیعی اندک اندک از قرن نوزدهم بدین سو، به کتابخانه‌های اروپایی راه پیدا کرد. دیدگاه‌های محدود خاورشناسان درباره شیعه و حدیث آن، متأثر از آثار اهل سنت بود. حتی می‌توان گفت هنوز هم رهیافت سنی محور مطالعه اسلام، همچنان به درجات مختلف در پژوهش‌های غربی جایگاه خود را حفظ کرده است.^۱ رویکردی که در مدخل‌های ویرایش نخست دائرةالمعارف اسلام که بین سال‌های ۱۹۱۳ تا ۱۹۳۸ منتشر شده است، به وضوح دیده می‌شود.^۲

با این اوصاف، می‌توان گفت علاوه بر مباحث اندک ایگناز گلدزیهر، دویت دونالدسون^۳ و هانری کربن^۴ از نخستین مستشرقانی بودند که پایه‌های شیعه‌شناسی را در غرب بنا نهادند و راه را برای مستشرقان شیعه‌پژوهی چون اتان کلبِرگ، ویلفرد مادلونگ، اندرو نیومن، رابرت گلیو، کالین ترنر، روی ویلزنر و دیگران که به معرفی آنان خواهیم پرداخت هموار کردند.

واقعیت این است که علی‌رغم مطالعات جسته‌گریخته، مطالعه شیعه از نیمه دوم قرن بیستم شکل جدی گرفت و در محافل دانشگاهی مطرح شد. انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، نیز انگیزه تازه‌ای به مطالعه اسلام شیعی بخشید و در اواخر این قرن، مطالعات در این حوزه، نسبت به گذشته رشد چشمگیری پیدا کرد.

۱. لالانی، نخستین اندیشه‌های شیعی تعالیم امام محمد باقر، ص ۸.

۲. مطالعه تطبیقی مدخل‌های امامان شیعه در دو دائرةالمعارف ویرایش اول و دوم گواه بر این ادعا است.

3. Dwight M. Donaldson.

4. Henry Corbin.

در این میان بود که حدیث، به عنوان یکی از جنبه‌های متفاوت بین اهل سنت و شیعه توجه برخی از اسلام‌شناسان را به خود جلب کرد. این توجه به قدری دیر هنگام بود که می‌توان گفت اکثر افرادی که به مطالعه حدیث شیعه به صورت علمی پرداختند، هم اکنون، در اوائل قرن بیست و یکم، در قید حیات هستند. البته این تاخیر باعث شد که حدیث شیعه تا حدی از تیغ مطالعات سوگیرانه قرن نوزدهم مصون بوده و زمانی به‌طور جدی موضوع مطالعات قرار گیرد که حرکت استشراق تا حد زیادی به بررسی‌های منصفانه نزدیکتر شده است.

دین‌پژوهی در دهه‌های اخیر، با بهره‌مندی از روشهای پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی راهی نو در تحقیقات مرتبط با دین باز کرده است و نگاه بیرونی به ابعاد دین به دیدگاههای متفاوتی نائل آمده است. این رویکردها می‌تواند فرصت و در عین حال، تهدیدی برای اعتقادات دینداران به شمار آید. اگر تفکر دینی از منطقی استوار برخوردار بوده و تحقیقات نیز صادقانه و بدون سوگیری انجام گیرد، چه بسا موجبات کشف زوایای آموزه‌های دینی را فراهم آورد و اگر یکی از دو شرط فوق تحقق نیابد نتایج تحقیقات به ایجاد شبهات و اشکالات در اذهان پیروان دین می‌انجامد.

همچنان که مطالعات حدیث شیعه در آثار مستشرقان سهم کمتری داشته است، از دیگر سو، مطالعه پژوهشگران شیعه بر روی حدیث‌شناسان غربی نیز بسیار اندک بوده است. آشنایی با دیدگاه‌های مستشرقان در این موضوع می‌تواند علاوه بر آشنایی با اتجاهات فکری جدید درباره حدیث شیعه، در نقد و پاسخگویی به شبهات آنان نیز مفید باشد.

تا کنون آشنایی مراکز علمی داخل کشور با مباحث مطرح درباره حدیث شیعه در غرب تنها به ترجمه و نقد برخی مقالات منتهی شده است. هنوز تصویری روشن از مطالعاتی که اسلام‌شناسان غربی درباره حدیث شیعه داشته‌اند و رویکردهای آنان در ذهن جامعه علمی داخل کشور شکل نگرفته است. تاکنون پژوهشی، حتی در حد یک منبع‌شناسی، که بتواند تمام یا اغلب آثار و افراد اسلام‌شناسی که با حدیث شیعه در ارتباط هستند را معرفی کند، صورت نپذیرفته است.

پژوهش حاضر بر آن است تا مهم‌ترین پژوهشگران غربی حدیث شیعه را به همراه آثار و رویکردهای آنان بررسی کند. این پژوهش، علاوه بر برشمردن نقاط قوت و ضعف آثار حدیث شیعه پژوهان به نقد اجمالی تندترین مقالات و کتب علمی آنان نیز می‌پردازد. بدون شک نقد و بررسی دیدگاه‌های هر یک از این افراد به تنهایی می‌تواند موضوعی برای پژوهش‌های مستقل باشد.

بدون شک، مطالعه و بررسی بینش و روش تفکر یکی از دشوارترین مطالعات است. و از سویی امکانات مراکز علمی ما همگام با مراکز علمی دنیا نبوده و دسترسی به منابع بسیار دشوار است. با این حال، باید قدردان امکانات دسترسی به منابع الکترونیک باشیم که تا حد زیادی امکان دسترسی به مقالات را در اختیار ما گذاشته است.

پژوهش حاضر با هدف ترسیم تصویری از حدیث شیعه در مراکز علمی غرب و معرفی آثار و افراد این حوزه دارای نوآوری‌هایی در این حوزه است که عبارتند از:

۱. معرفی تاریخچه سیر حدیث شیعه در نگاه‌های مستشرقان.

۲. نقد و بررسی برخی از آثار خاورشناسان.

۳. معرفی آثاری که می‌توانند به عنوان طرح‌های پژوهشی به صورت نقد و ترجمه انجام گیرند.
۴. تفکیک رویکردهای مختلف این پژوهشگران با ملاحظه موضوعات مختلف حدیث و روش‌های پژوهش.
۵. بیان آراء و دیدگاه‌های مستشرقان درباره موضوعات مختلف مربوط به حدیث شیعه.
۶. بیان نقاط ضعف آثار حدیثی مستشرقان.